

QASIMOVA AYTƏN FƏRMAN QIZI
a-qasimova1973@mail.ru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (Şəki Filialı)
(Şəki şəh., M. Rəsulzadə küç., 305)

**FRANSIZ VƏ AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ FEİL
I BAĞLAMANIN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ**

Xülasə

Açar sözlər: feili bağlama, zərf, təsirli, təsirsiz, feili sifət, təsriflənən, təsriflənməyən

Azərbaycan dilçiliyində feili bağlama feilin təsriflənməyən forması, adverbial feil (zərfləşən feil), feili-zərf kimi adlandırılmışdır. Feili bağlama Azərbaycan dilçiliyində geniş tədqiq olunmuş təsriflənməyən formalardan biridir. Feili bağlama feilin təsriflənməyən formalarından biridir. Feili bağlama zamana, şəxsə, kəmiyyətə görə dəyişmir. Feili bağlama tərkibli cümlələrdə feili bağlama tərkibi cümlənin genişləşmiş bir üzvüdür.

Bəzən dilçilikdə feili bağlama tərkibini ayrıca bir cümlə hesab etməyə çalışanlar olmuşdur. Lakin bu fikir düzgün deyildir. Belə ki, feili bağlama tərkibləri cümlənin mürəkkəb bir üzvüdür. Onu ayrıca bir cümlə hesab etmək söz birləşməsi ilə cümlənin sərhədini eyniləşdirmək deməkdir.

Feilibağlamayaməxsusxüsusiyyətləri nəzərə alaraq ona belə bir tərif vermək olar: Feili bağlama feilin təsriflənməyən formalarından biri olub zamana, şəxsə, kəmiyyətə görə dəyişmir, cümlədə əsas feilin yanında gəlir, onun tərzini, zamanını, səbəb və məqsədini bildirir. [2.269]

Feli bağlama həm feilin, həm də zərfin xüsusiyyətlərini daşıyır. Cümlədəki əsas feili müxtəlif cəhətdən izah edir. Feli bağlama şəkilçiləri aşağıdakılardır: 1. **-ib⁴**. Bu şəkilçi ilə düzələn feili bağlama bir neçə mənanı ifadə edir: a) İş və hərəkətin əsas feldən əvvəl icra olunduğunu bildirir, **nə zaman?** sualına cavab olur. Məsələn: *O, kənd orta məktəbini bitirib, təhsilini davam etdirmək üçün Bakıya getdi.*

b) Cümlədə əsas feldəki hərəkətin icra tərzini bildirir və **necə? nə cür?** suallarına cavab olur. Məsələn: *At ayaqlarını yerə döyüb kişnəyirdi.*

c) Cümlədə əsas feldəki hərəkətin səbəbini bildirir və **niyə? nə üçün?** suallarına cavab olur. Məsələn: *Uşaq atasını görüb ürəkləndi.*

2. **-araq²** Bu şəkilçi ifadə etdiyi məna baxımdan **-ib⁴** şəkilçisinə oxşardır, yeni zaman, tərz və səbəb mənalarını ifadə edir. Məsələn: *Uşaq gəzintidən evə gələrək dərslərini hazırlamağa başladı* (**-ib** şəkilçisinin ifadə etdiyi birinci mənaya oxşar mənadır). *O, əllərini qoynuna qoyaraq bir kənardə dayanmışdı* (**-ib** şəkilçisinin ifadə

etdiyi ikinci mənaya oxşar mənədadır). *Qız qonaqlardan utanaraq balkona çıxdı* (-ib⁴ şəkilçisinin ifadə etdiyi üçüncü mənaya oxşar mənədadır). Bu xüsusiyyətlərinə görə -ib⁴ və ara² sinonim şəkilçilər sayılır.

3. –**madan**². Bu şəkilçi ilə düzələn feli bağlamalar, əsasən, iş və hərəkətin əsas feldən əvvəl icra olunduğunu, yəni zaman mənasını bildirir. Məsələn: *Ev tapşırıqlarını yazmadan gəzməyə getmə*. -madan² şəkilçisi bəzən hərəkətin icra tərzini mənada da işləyir. Məsələn: *Qatar heç bir stansiyada dayanmadan gedirdi*.

4. –a², -a². Bu şəkilçi təkrar olunan felə qoşulur və onunla düzələn feli bağlamalar, əsasən, hərəkətin icra tərzini bildirir. Məsələn: *Uşaq qaça-qaça gəldi. Ana gülə-gülə dedi*.

Aşağıdakı şəkilçilərlə düzələn feli bağlamalar isə daha çox hərəkətin zamanını, yəni işin əsas feldən əvvəl icra olunduğunu bildirir:

-anda²: *alanda, gələndə, oxuyanda, isləyəndə* və s.

-dıqda⁴: *aldıqda, gəldikdə, oxuduqda, gördükdə* və s.

-arkən²: *alarkən, gələrkən* və s.

-dıqca⁴: *aldıqca, gəldikcə, oxuduqca, gördükcə* və s.

-ınca⁴: *alınca, gəlincə, oxuyunca, görünəcə* və s.

-ar, -maz². Qoşa işlənən felin biri -ar² təsdiqdə, o biri -maz² isə inkarda işləyir: *çatar-çatmaz, gələr-gəlməz* və s.

Qeyd: Feli bağlama şəkilçiləri də qrammatik şəkilçilərdir.

Feli bağlamanın felə aid xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1. Felin leksik mənası dəyişmir. Məsələn: *alır və alıb, alsın və alanda* sözlərində leksik məna baxımından elə bir dəyişiklik yoxdur.

2. Təsdiq və ya inkarda olur. Məsələn: *oxuduqda — oxumadıq-da, yazanda — yazmayanda* və s.

3. Təsirli və ya təsirsiz olur. Məsələn: *yazıb (təsirli), baxaraq (təsirsiz), gördükdə (təsirli), gəlincə (təsirsiz)* və s.

4. Felin müxtəlif qrammatik məna növlərində ola bilər. Məsələn: *yazarkən, yazılıb, yazdırınca, yazışanda* və s.

5. Ətrafına söz toplaya bilər. Məsələn: *Biz kənddən çıxanda (nə zaman?) axşamçağı idi*.

Feli bağlamanın zərflə aid xüsusiyyətləri isə aşağıdakılardır.

1. Hərəkətin tərzini, zamanını, bəzən də səbəbini bildirir. Məsələn: *Uşaq gülüb (necə?) dedi. Mən evdən çıxarkən (nə zaman?) qapı döyüldü. Düşmən qorxub (niyə?) geri çəkildi* və s.

2. Zərfin suallarına (necə? nə zaman? niyə?) cavab verir. Birinci maddədəki misallar buna nümunə ola bilər.

3. Cümlədə əlaqəyə girdiyi sözlərlə birlikdə zərflik olur. Feli bağlama da məsdər və feli sifət kimi cümlədə əlaqəyə girdiyi sözlərlə birlikdə tərkib əmələ gətirir. Feli bağlama tərkibi cümlədə bir sintaktik suala cavab verir və cümlənin mürəkkəb bir üzvü (əsasən, zərflik) olur. Məsələn: *Onunla üz-üzə gələndə çox sevindim. Araz*

qırağında qardaş əlləri birləşərkən əsl toy-bayram oldu. O, əllərini dizinə daraxlayıb nə barədəsə fikirləşirdi. və s.

Feli bağlama cümlənin həmcins xəbəri olduqda ondan sonra vergül işarəsi qoyulur. Məsələn: *Ana bazara gedib, ərzaq malları aldı.* Bu cümlədəki *gedib* feli bağlaması *getdi* xəbərinin sinonimi kimi işlənmişdir və *aldı* xəbəri ilə həmcinsdir. Feli bağlama və feli bağlama tərkibləri cümlədə ən çox zərflək olur. Fel cümlədə daha çox xəbər vəzifəsində işlənir.

Feili bağlama da feilin hibrid formasıdır. Feillər feili bağlama şəkilçiləri qəbul edərək öz əsas xüsusiyyətlərini saxlamaqla yanaşı, zərflək xüsusiyyətləri də qazanır və adverbiallaşır. Feilin zərflək konversiyası feili bağlama şəkilçiləri vasitəsilə yaranır. [1.292]

Feili bağlamalar sadə geniş cümlələrdə sözlərin sıralanmasını, təbii bağlamasını təmin etməkdə, ahəngdarlığı və axıcılığı saxlamaqla geniş imkanlara malikdirlər. Feili bağlamalar yalnız təsriflənən feillərlə deyil, təsriflənməyən feil formalarını ilə də ikitərəfli münasibətdə ola bilər. Təsriflənən feilə, məsdərə, feili sifət və feili bağlamaya aid olmaqla, müxtəlif feil formalarının ahəngdar silsilələrini əmələ gətirir.

Fransız və Azərbaycan dilləri tipoloji baxımdan bir-birindən fərqlənir, ayrı-ayrı dil qruplarına aiddirlər.

Fransız dilində feili bağlama bir üsulla düzəlsə, Azərbaycan dilində feili bağlama müxtəlif cür şəkilçilərin köməyi ilə düzəlir.

Müasir fransız dilində feili bağlamanın qarşılığı “gérondif” hesab edilir.

“Gérondif” feilin təsriflənməyən formalarından biridir. “Gérondif”-i düzəltmək üçün feili “présent de l’indicatif”- də I şəxsin cəmində götürüb “-ons” sonluğunu atmaq, onun yerinə “ant”, feilin qarşısına isə “en” əlavə etmək lazımdır. [3.97]

“Gérondif” feilin təsriflənməyən, şəxssiz formalarından biri olaraq, -ant sonluqlu feil formaları qrupuna daxildir. Fransız dilində sonu -ant ilə bitən 3 feil forması mövcüddür: 1. Gérondif (feili bağlama) 2. Participe présent (feili sifətin indiki zaman forması) 3. Adjectif verbal (feilisifət). Fransız dilində “gérondif” “en” hissəciyi ilə müşayiət olunan “participe présent” vasitəsilə düzəlir və Azərbaycan dilinə -araq, -ərək; -yaraq, -yərək; -anda, -əndə şəkilçilərini qəbuletmiş feil kimi və yaxud -a, -ə şəkilçilərini qəbul etmiş təkrarlanan feil kimi, yəni feili bağlama kimi tərcümə olunur: en chantant- oxuyaraq; oxuya-oxuya en riant- gülə-gülə; gülərək en descendant- düşərək; aşağı enən dəvə s. en écoutant- dinləyərək ; dinləyərkən Fransız dilində feili bağlamanın (gérondif) Azərbaycan dilindən fərqli olaraq iki zamanı var. Bunlar dan biri “gérondif présent”, digəri isə “gérondif passé” dir. Gérondif présent-- en buvant Gérondif passé--en ayant bu Qayıdış feillərinin feili bağlama forması isə bu şəkildədir. Misal üçün, “se promener” feilinin feili bağlama (gérondif) forması “en se promenant” olacaq ki, bu da şəxslərə görə dəyişəcək: J’ai vu un renard en me promenant. Tu as vu un renard en te promenant. Il (Elle) a vu un renard en se promenant. Nous avons vu un renard en nous promenant. On a vu un renard en se promenant. Vous avez vu un renard en vous promenant Ils (Elles) ont vu un renard en

se promenant. Buradan bir sual meydana çıxır. Əgər “gérondif” “participe présent” və onu müşayiət edən “en” hissəciyi ilə düzəlsə, bəs onda participe présent özünədir? “Participe présent”

Azərbaycan dilinə feili sifətin indiki zaman forması kimi tərcümə olunur və fransız dilindəki hər 3 qrupa aid feilləri “Present de l’indicatif” zamanında 3-cü şəxsin cəmi nə görə təsrif edərək “-ons” sonluğunun “-ant” sonluğu ilə əvəzlənməsi yolu ilə düzəlir. Hər 3 qrup feillərdən “participe présent” alınmasına nümunələrlə nəzər salaq: I qrup feillər: lire (oxumaq)- nous lisons(bizoxuyuruq)- lisant(oxuyan) parler (danışmaq)- nous parlons(bizdanışıyıq)- parlant(danışan) manger(yemək)-nous mangeons(bizyeyirik)- mangeant(yeyən) II qrupfeillər: finir(qurtarmaq)- nous finissons (bizqurtarıyıq)- finissant (qurtaran) unir- nous unissons -unissant maigrir-nous maigrissons- maigrissant III qrupfeillər: boire(içmək)- nous buvons(biziçirik)- buvant (içən) attendre(gözləmək)- nous attendons (biz gözləyirik) - attendant (gözləyən) faire(etmək)- nous faisons (bizedirik)- faisant (edən) Lakin “être”, “avoir”, “savoir” feillərinin “participe présent” forması müstəsna yolla düzəlir: être- nous sommes- étant avoir- nous avons- ayant savoir-nous savons-sachant “Participe présent” həmişə “-ant” hissəciyi ilə düzəlir, dəyişməzdir, təsrif olunmur və uzlaşmır.

Azərbaycan dilinə tərcümədə“-an”, “-ən”; “-yan”, “yən” ifadəsini verir. Misal üçün: qaçan, gülən, oynayan, üşüyənvə s. “Participe présent” icra olunan hərəkətin davamlılığını bildirir. Elle se sauvait éperdue, portant ainsi au bout du bras le chien suspendu, la gueule serrée (Guy de Maupassant). Hamlet Qocayev bu cümlənin tərcüməsini bu şəkildə vermişdir. Özünü itirmiş xanım qaçır, bərk-bərk əlindən yapışmış iti də özü ilə aparırdı (Hamlet Qocayev). Biz hesab edirik ki, cümlənin bu şəkildə tərcüməsi “portant” sözünün tam mənası ilə tərcüməsini verməyə, yəni, fransız dilində feili sifətin indiki zaman formasının tərcümə ekvivalentini dəqiq verməyə şərait yaratmır. Çünki, bu cümlənin Azərbaycan dilində versiyasında “əlindən yapışmış” ifadəsi feili sifət kimi meydana çıxır. Halbuki, “portant” sözünün Azərbaycan cümləsində feili sifətin indiki zaman forması kimi dəqiq tərcüməsi əgər bu cümlə aşağıdakı kimi tərcümə olunsaydı, tam nəzərə çarpardı: Hələ də bərk-bərk qolundan yapışmış, sallanmış iti də özü ilə aparın xanım başını itirmiş halda qaçırdı. Azərbaycan dilinə tərcümə nəticəsində bu cümlədə Azərbaycan dilinin feili sifəti kimi “yapışmış”, “sallanmış” və “özü ilə aparın” ifadələri özünü göstərir. Əgər biz eyni cümləni belə tərcümə etsək: “O, qolundan bərk yapışmış sallanan iti də özü ilə apararaq çaşqın halda qaçırdı.”, bu zaman da bu cümlə də feili bağlama iştirak edəcəkdir. Morfoloji aspektdən “participe présent” özünün feil kökü və -antsonluğuna görə “gérondif”lə omonimlik təşkil edir. Lakin “gérondif” yalnız bir heca artıqlığı ilə fərqlənir ki, bu da “en” hissəciyidir. Sintaktik cəhətdən isə “gérondif” və “participe présent” fərqli funksiyaya malikdirlər. “Gérondif” feilin adverbial (zərflənmiş) formasıdır, “participe présent” isə zərflilik xüsusiyyətlərini daşımır və feilin adjectival (sifətlənmiş) formasıdır. Lakin keyfiyyət bildirən sifətlərdən fərqlidir və hərəkət ifadə edir. Məsələn: L`enfant courant--Qaçanıuşaq –hansıuşaq? L`homme parlant—Danışan

adam- hansı adam?Bütün bunlara baxmayaraq, Bəzi qrammatistlər “gérondif” və “participe présent” yalnız formasına görə fərqləndirir, yerinə yetirdikləri funksiyaya görə isə eyni hesab edirlər. K.Togebuyazır : “Les deux sont prédéstinés à être complément adverbial, et la différence entre eux n’est pas grande, ni sur le plan de la construction, ni sur celui du sens” [5.56].Biz bu fikirlə razılaşmayaraq hesab edirik ki, “gérondif” yalnız “en” hissəciyi ilə müşayiət olunan “participe présent” deyil. Əgər elə olsaydı , onda “en” hissəciyi öz mənasında işlənərdi, “participeprésent” a birləşərək baş vermiş hərəkətin ifadəsində müəyyən məna ifadə etməzdı və “en” hissəciyi cümlədə “gérondif” in istifadəsi zamanı müstəqil iştirakından fərqli məna ifadə etməzdı, “participeprésent”ın ifadə etdiyi mənanı dəyişə bilməzdı. Henri Bonnard isə hesab edirki, “gérondif” nəinki, “participe présent”insadə, birləşməli forması deyil, hətta “participeprésent” dan tamamilə ayrı, müstəqil bir formadır

Anne-Gro Höyer tərkibində “participe présent” və “gérondif” işlənən iki cümləni müqayisə edərək, məsələyə aydınlıq gətirməyə çalışmışdır : 1) En sortant du cinéma, j’ai rencontré Pierre. 2) Sortant du cinéma, j’ai rencontré Pierre.[5.9].O, hesab edir ki, birinci cümlədə “gérondif” zərflik kimi feildən asılıdır. İkinci cümlədə isə “participe présent” mübtədadan asılıdır. Biz də bu iki cümləni müqayisə edərək hesab edirik ki, hər iki forma arasında morfoloji cəhətdən yalnız “ en” hissəciyi fərq yaradırsa, semantik cəhətdən böyük fərq var. Belə ki, birinci cümlədə kinoteatrdan çıxan “mən”əm, ikinci cümlədə isə kinoteatrdan çıxan “Pyer”dir. Bu baxımdan da hər iki formanın ifadə etdiyi məna eyni olmadığına görə bu nəticəyə gəlirik ki, “gérondif” və “participe présent” eyni deyil. Əgər, “gérondif” feilin zərfləşmiş (adverbial) formasıdırsa, “participe présent” feilin sifətləşmiş (adjectival) formasıdır. Lakin, sifətlərdən fərqli olaraq “participe présent” dəyişməzdir, uzlaşmır. Məsələn: A vingt pas de la maison, ou plutôt de l’unique pièce que je viens de décrire, s’élevait une espèce de hangar servant d’écurie (P. Mérimée). Bu cümlədə “servant” ifadəsi participe présent-dirvə onunaidolduğuisimqadıncinsindəolsa da, “servant” dəyişməz olaraq qalmışdır, cinsəgörəuzlaşmamışdır.

РЕЗЮМЕ

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СПРЯЖЕНИЯ ГЛАГОЛОВ ВО ФРАНЦУЗСКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ

Французский и азербайджанский языки типологически различны и принадлежат к разным языковым группам. Во французском языке спряжение глаголов образуется одним способом, а в азербайджанском языке спряжение глаголов образуется с помощью разных суффиксов.

В азербайджанском языкознании спряжением глагола называется неопределенная форма глагола, наречный глагол (наречный глагол), глагол-наречие. Спряжение глаголов является одной из наиболее широко описанных неопределенных форм в азербайджанском языкознании. Спряжение глагола –

это одна из неопределенных форм глагола. Спряжение глаголов не изменяется ни по времени, ни по лицу, ни по количеству. В предложениях с глагольным спряжением глагольное спряжение является расширенным членом предложения.

Иногда в языкознании предпринимались попытки рассматривать спряжение глагола как отдельное предложение. Но эта идея неверна. Таким образом, спряжения глаголов являются сложной частью предложения. Считать его отдельным предложением — значит приравнивать границы предложения к словосочетанию.

Учитывая особенности глагольного спряжения, его можно определить следующим образом: Глагольное спряжение является одной из неопределённых форм глагола и не изменяется по времени, лицу, количеству, включая основной глагол, его стиль, время, причину и цель.

Ключевые слова: спряжение глагола, наречие, эффе́ктивный неэ́ффе́ктивный, глагол прилагательное, определенный, неопределенный

SUMMARY COMPARATIVE ANALYSIS OF VERB CONJUGATION IN FRENCH AND AZERBAIJANI

French and Azerbaijani languages are typologically different and belong to different language groups. In French, verb conjugation is formed in one way, while in Azerbaijani verb conjugation is formed with the help of different suffixes.

In Azerbaijani linguistics, the verb conjugation is called an indefinite form of the verb, adverbial verb (adverbial verb), verb-adverb. Verb conjugation is one of the most indescribable forms of Azerbaijani linguistics. Verb conjugation is one of the indefinite forms of the verb. Verb conjugation does not change according to time, person, or quality. Verb conjugation is an extended form of verb conjugation in relative clauses.

Sometimes in linguistics there have been attempts to consider the verb conjugation as a separate sentence. But this idea is not correct. Thus, verb conjugations are a complex part of a sentence. To consider it a separate sentence is to equate the boundaries of the sentence with the word combination.

Given the characteristics of the verb conjugation, it can be defined as follows: Verb conjugation is one of the indefinite forms of the verb and does not change in time, person, quantity, including the main verb, its style, time, cause and purpose.

Key words: gerund, adverb, transitive, intransitive, participle I, definite, indefinite

Ədəbiyyat

- 1.Q.Ş.Kazımov “Müasir Azərbaycan dili”,”Elm və Təhsil” Bakı-2010
- 2.Buludxan Xəlilov MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNİN MORFOLOGİYASI I hissə, Bakı – 2000
3. X.Həsənova, G.Məmmədova, X.İsmiyeva, F.Ağayeva. Le français pour tous. 2019
- 4.Anne-Gro Høyer Hovedoppgaveifransk Romansk instituttUniversiteteti Bergen Mai 2003
- 5.Togeby, Knud, 1983 : Grammaire Française Volume III : Les Formes Impersonnelles du Verbe et la Constructions des Verbes, Akademiskforlag, Copenhagen.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 16.02.2022

Çapa qəbul olunma tarixi: 28.02.2022

**Rəyçi: *fil.e.n.*, dos. U.B.Mürşüdova
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**